

Papoušek, Dalibor

Písmo a zákon v dějinách judaismu

In: Chalupa, Aleš; Mendel, Miloš; Vrzal, Miroslav; Václavík, David; Papoušek, Dalibor; Zbíral, David. *Náboženství světa I : západní tradice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 45-59

ISBN 978-80-210-7199-5; ISBN 978-80-210-7202-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131669>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Písmo a zákon v dějinách judaismu

Dalibor Papoušek

Obecná charakteristika hebrejské Bible

Třebaže se judaismus původně utvářel jako starověké náboženství, soustředěné na Jeruzalémský chrám a obětní rituál zajišťovaný vrstvou kněží, rozvinul záhy také svěbytnou kulturu náboženského písemnictví, z níž během staletí vyrůstala hebrejská Bible. Židé ji obvykle označují akronymem **Tenach**,⁶⁹ které je tvořeno počátečními písmeny tří hlavních biblických oddílů, jež se hebrejsky nazývají *Tora* (Zákon), *Nevi'im* (Proroci) a *Ktuvim* (Spisy). Podle tradice odpovídají tři oddíly Tenachu hlavním částem Jeruzalémského chrámu zničeného v roce 70 n. l. Římany (tab. 1). Tato přelomová událost se stala důležitým impulsem pro kanonizaci textu hebrejské Bible, jež byla završena patrně až v průběhu 2. století n. l.

Tora	Zákon	veľsvatyně chrámu
E Nevi'im	Proroci	chrámová loď
A Ktuvim	Spisy	chrámová předsíň

Tab. 1: Tradiční členění hebrejské Bible.

Prostřednictvím řeckého překladu, nazývaného *Septuaginta*, byla hebrejská Bible převzata křesťany jako Starý zákon. Bible v židovském pojetí tedy přibližně odpovídá pouze Starému zákonu, Nový zákon Židé nepovažují za posvátný text. V členění

⁶⁹ Další běžná označení Bible představují v judaismu výrazy *Kitvej ha-kodeš* (Písmo svaté) a *Sefer ha-sfarim* (Kniha knih).

hebrejské Bible⁷⁰ a křesťanského Starého zákona se projevuje především odlišný postoj k postavě Ježíše Krista, kterého Židé odmítají jako Božího syna i jako mesiáše. Na rozdíl od křesťanů, kteří ve Starém zákoně kladou prorocké texty na konec souboru jako předzvěst Kristova příchodu, Židé prorocké knihy zařazují do jeho střední části.

I když má dnes Bible podobu jediné knihy,⁷¹ ve skutečnosti představuje soubor různorodých textů – dějpravných, mudroslovných, liturgických, prorockých, nábožensko-právních, milostných atd. Jednotlivé biblické spisy (označované obvykle jako „knihy“ podle původní podoby samostatných svitků) však obsahují nejen **různé literární žánry, ale i rozdílné textové vrstvy, jež vznikaly v různých dobách a prostředích a teprve druhotně byly propojovány pod jednotícím teologickým úhlem.**

Většina biblických spisů je anonymní. I když řada z nich nese v záhlaví osobní jméno, nelze zpravidla jejich autora zjistit. Vyplývá to ze samotného mechanismu vzniku většiny biblických textů, jež často navazovaly na dlouhou ústní tradici a teprve později byly v různých kombinacích písemně fixovány. Jejich pisatelé tak působili především jako redaktori pořadající starší tradici. Mnohem častěji než jména redaktorů či autorů jsou v nadpisech biblických knih uváděna jména významných postav, kterým byl spis z různých důvodů teprve dodatečně připsán.

Tóra

Vlastní jádro a současně první část hebrejské Bible tvoří „Pět knih Mojžíšových“, označovaných nejčastěji jako *Tóra* (hebr. *tora* – „návod, vodítko, směrnice, zákon“) nebo *Pentateuch* (z řec. *pentateuchos* [*biblos*] – „pět svitkových knih, pětikniží“). Zatímco křesťané označují jednotlivé Mojžíšovy knihy, tradičně připisované Mojžíšovi jako ústřední postavě zákonodárce, řecko-latinskými názvy odkazujícími na jejich obsah, Židé užívají k jejich označení incipitů, tj. prvních slov hebrejského originálu (tab. 2).

70 V textu je užíván konvenční termín „hebrejská Bible“, třebaže námitky, které nejnoveji uvádí Petr Sláma, mají svou relevanci: (1) Některé pasáže židovského kánonu Bible byly původně sepsány v aramejštině (*Ezd* 4,8–6,18; 7,12–26; *Da* 2,4–7,28), nikoli v hebrejštině; (2) označení „hebrejská Bible/Hebrejská bible“ navozuje představu, že jediným rozdílem oproti křesťanskému Starému zákonu, který vychází z řeckého překladu Septuaginty, je jazyková stránka. Navrhuje proto označení „Židovská bible“. Srov. P. Sláma, „Starý zákon“, in: Jana Mynářová – Jan Dušek – Pavel Čech – Dalibor Antalík (eds.), *Písemnictví starého Předního východu*, (Starověké písemnictví Levanty 1), Praha: Oikúmené 2011, 366–395: 366–367, pozn. 2.

71 Charakteru Bible, skládající se z mnoha knih, odpovídá i její označení, které vychází z řeckého *ta biblia* – „knihy“, příp. z jeho zdvojnásobě podoby *biblion* – „knížka“. Prostřednictvím latinského *biblia* přešlo toto označení do většiny evropských jazyků.

Berešit	Genesis	První kniha Mojžíšova
Šemot	Exodus	Druhá kniha Mojžíšova
Va-jikra	Leviticus	Třetí kniha Mojžíšova
Bemidbar	Numeri	Čtvrtá kniha Mojžíšova
Dvarim	Deuteronomium	Pátá kniha Mojžíšova

Tab. 2: Tradiční členění Tóry.

První kniha Mojžíšova (řec. *Genesis* – „zrození, stvoření“; hebr. *Berešit* – „na počátku“) pojednává o trojím počátku – zrodu světa, člověka-Adama a Božího lidu Izraele. Razantním způsobem přeznačuje kosmogonické mýty starověkého Předního východu a současně využívá staré ústní tradice o nejstarších dějinách Židů koncentrovaných v osudech mytických patriarchů Abrama-Abraháma, Izáka a Jákoba-Izraele. Kniha končí sestupem Izraelitů do Egypta zasazeným do barvitého příběhu jednoho z dvanácti Jákobových synů, Josefa.

Druhá kniha Mojžíšova (řec.-lat. *Exodus* – „vyjítí“; hebr. *Šemot* – „jména“) líčí vysvobození Izraelitů z Egypta, přechod přes Rákosové moře a počátek putování pouští. V čele Izraelitů stojí na Boží příkaz Mojžíš, jehož prostřednictvím na hoře Sínaj uzavírají Izraelité s Bohem smlouvu, stvrzenou přijetím zákona, zvláště v jeho koncentrované podobě Desatera.

Třetí kniha Mojžíšova (řec.-lat. *Leviticus* – „lévijský, levitský [podle kněžského kmene Lévi]“; hebr. *Va-jikra* – „i zavolal“) přerušuje linii předchozího děje a téměř celá je věnována kultickým a rituálním předpisům.

Čtvrtá kniha Mojžíšova (řec. *Arithmoi*; lat. *Numeri* – „výčty, počty“; hebr. *Bemidbar* – „na poušti“) pokračuje v líčení putování pouští od hory Sínaj k zaslíbené zemi Kanaánu. Řecký a latinský název knihy odkazuje na množství nejrůznějších výčtů (bojovníků, zastávek, obětí apod.) včleněných do vyprávění.

Pátá kniha Mojžíšova (řec.-lat. *Deuteronomium* – „druhý zákon“; hebr. *Dvarim* – „slova“) je pojata jako Mojžíšova předsmrtná řeč k Izraeli na prahu zaslíbené země, kam již Mojžíšovi nebylo dovoleno vstoupit.

Proroci

Druhou část hebrejské Bible tvoří knihy tradičně označované jako „Proroci“ (hebr. *Nevi'im*), třebaže jejich první skupina, nazývaná „Přední proroci“ (hebr. *Nevi'im rišonim*), obsahuje především dějepravné spisy, a teprve druhá skupina, nazývaná „Zadní proroci“ (hebr. *Nevi'im acharonim*), zahrnuje vlastní prorocké spisy.

Prvním spisem **Předních proroků** (tab. 3), označovaných v moderním bádání jako „deuteronomistické dějiny“, je kniha *Jozue* (hebr. *Jehošu'a*; řec. *Iésús*; lat. *Iosua*), nadepsaná jménem hlavního hrdiny, který po Mojžíšově smrti vedl Izraelity při dobývání Kanaánu. Přímo na ni navazuje kniha *Soudců* (hebr. *Šoftim*; řec. *Kritai*; lat. *Judicorum*), jež líčí osudy dvanácti hrdinů (soudců) hájících lid Izraele před nepřáteli, přičemž největší pozornost je věnována Gedeónovi a Samsonovi. Obě knihy nesledují historický popis událostí, nýbrž především teologické zřetele. Přesto jsou – v konfrontaci s archeologickými výzkumy – významným pramenem pro poznání předexilního Izraele.

Knihy Samuelova (hebr. *Šmu'el*), nadepsaná jménem proroka, kněze a soudce, který ustavil obřadem pomazání prvé dva krále Izraele, byla později křesťany rozdělena na dva spisy podle královských postav. *První kniha Samuelova* (řec. *Basileión A'*; lat. *Samuel I*) zahrnuje vládu krále Saula, zatímco *Druhá kniha Samuelova* (řec. *Basileión B'*; lat. *Samuel II*) je věnována vládě krále Davida. Úsilí obou králů se soustřeďuje na boj proti Pelištejcům (Filištinům) a posílení královské moci. Jeho vyvrcholením je konečná porážka Pelištejců za Davida a volba Jeruzaléma, dobytého na Jebúsejcích, za hlavní město.

Děj následující *Knihy královské* (hebr. *Mlakim*), členěné křesťany na *První knihu královskou* (řec. *Basileión C'*; lat. *Reg[nor]um I*) a *Druhou knihu královskou* (řec. *Basileión D'*; lat. *Reg[nor]um II*), je rámován existencí prvního Jeruzalémského chrámu vybudovaného za krále Šalomouna. Po Šalomounově smrti se údajně jednotné království rozpadlo na severní Izraelské království s pozdějším centrem v Samaří a jižní Judské království s centrem v Jeruzalémě. Obě království byla zmítána vnitřními rozpory, do kterých významně zasahovali někteří proroci – Elijáš, Ámos, Ozeáš na severu a Izajáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofonjáš a Jeremjáš na jihu. Zatímco severní Izraelské království podlehl již v roce 722 př. n. l. Asýrii, jižní Judské království odolalo a definitivně bylo vyvráceno až roku 586 př. n. l. Babylonií. Jeruzalémský chrám byl v témže roce zničen a značná část Judejců deportována do Babylonie (tzv. babylónské zajetí).

Křesťané ke *Královským knihám* ještě připojují dvě knihy *Letopisů* (řec. *Paraleipomenon A'* a *B'* – dosl. „dodatky“; lat. *Paralipomenon I* a *II*), doplňující údaje knih *Samuelových* a *Královských*, a spisy *Ezdráš* (řec. *Esdrás A'*; lat. *Es[d]ra*) a *Nehemjáš* (řec. *Esdrás B'*; lat. *Nehemia*). Židé tyto knihy řadí ke Spisům, přičemž *Ezdráše* a *Nehemjáše* považují za jednu knihu (hebr. *Ezra*), stejně jako *Letopisy* (hebr. *Divrej ha-jamin*).

Zadní proroci (tab. 3) se tradičně člení na tři velké (*Izajáš*, *Jeremjáš* a *Ezechiel*) a dvanáct malých proroků (*Ozeáš*, *Jóel*, *Ámos*, *Abdijáš*, *Jonáš*, *Micheáš*, *Nahum*, *Abakuk*, *Sofonjáš*, *Ageus*, *Zacharjáš* a *Malachiáš*).

Prorok Izajáš byl současníkem pádu severního Izraelského království (722 př. n. l.) i asyrského vpádu do Judska (701 př. n. l.). Struktura knihy *Izajáš* názorně ukazuje, že soubory prorockých textů nebyly sestavovány na principu autorství, nýbrž na základě obsahové příbuznosti, často bez ohledu na jejich původce a dobu vzniku. Spis *Izajáš* (hebr. *Ješajáhú* – „Spása je Hospodin“; řec. *Ésaiás*; lat. *Isaias*) sestává přinejmenším ze tří vrstev datovaných do 8. století (Protoizajáš, *Iz* 1–39), 6. století (Deuteroizajáš, *Iz* 40–55) a 5. století př. n. l. (Tritoizajáš, *Iz* 56–66). Z teologického hlediska texty *Izajáše* spojuje

myšlenka spásy, proto byly nakonec vtěleny do jediného spisu (obr. 1). Prorok Jeremjáš (hebr. *Jirmjahu*; řec. *Hieremiás*; lat. *Ieremias*) působil za vlády posledních judských králů na přelomu 7. a 6. století př. n. l. Jeho prorocké výroky jsou doplněny i narativními pasážemi popisujícími prorokovo demonstrativní veřejné vystupování. Kniha *Ezechiel* (hebr. *Jichezkel*; řec. *Iezekiél*; lat. *Ezechiel*), obsahující podrobnou vizi ideálního chrámu (Ez 40–48), vyjadřuje zkušenost exilu po prvním dobytí Jeruzaléma v roce 597 př. n. l., tedy deset let před definitivním koncem Judského království.

Obr. 1: Svitek Izajáše. Úplný svitek *Izajášova prorocství* (IQIsa^a) nalezený v první kumránské jeskyni u Mrtvého moře. Patří k vůbec nejstarším biblickým rukopisům, datovaným přibližně do let 150–100 př. n. l. Dnes je uložen ve Svatyni knihy (*Hejchal ha-sefer*), součásti Izraelského muzea v Jeruzalémě. Zdroj: Philip R. Davies – George J. Brooke – Phillip R. Callaway, *The Complete World of the Dead Sea Scrolls*, London – New York: Thames & Hudson 2002, 164.

Různorodá sbírka dvanácti malých proroků představuje spisy spadající do předexilního i poexilního období a pocházející jak ze severní izraelské, tak z jižní judské oblasti. Jejich označení „malí proroci“ nijak neumenšuje jejich význam vůči „velkým prorokům“, jde pouze o odkaz na jejich malý rozsah, který umožňoval celý soubor umístit na jediný svitek.

Přední proroci (<i>Nevi'im rišonim</i>)		Jehošu'a Šoftim Šmu'el Mlakim	Jozue Soudců Samuelova Královská
Zadní proroci (<i>Nevi'im acharonim</i>)	Velcí proroci	Ješajahu Jirmjahu Jichezkel	Izajáš Jeremjáš Ezechiel
	Malí proroci	Hoše'a Joel Amos Obadja Jona Micha Nahum Abakuk Cefanja Chagaj Zecharja Mal'achi	Ozeáš Jóel Ámos Abdijáš Jonáš Micheáš Nahum Habakuk Sofonjáš Ageus Zacharjáš Malachiáš

Tab. 3: Tradiční členění Proroků (*Nevi'im*).

Křesťané, na rozdíl od Židů, připojují k prorockým spisům i knihu *Daniel* (hebr. *Dani'el*), nejmladší spis hebrejské Bible pocházející až z poloviny 2. století př. n. l. Kniha, inspirovaná událostmi makabejského povstání proti helénistické dynastii Seleukovců, má již charakter apokalypsy, typický pro židovskou (i křesťanskou) literaturu obou století kolem přelomu letopočtu. Židé ji řadí ke Spisům.

Spisy

Spisy (hebr. *Ktuvim*) představují třetí, nejméně utříděnou část hebrejské Bible (tab. 4). Jejich obsah je velmi různorodý, sahá od duchovní a milostné lyriky až po spekulativní mudrosloví.

	Tehilim Ijob Mišlej	Žalmy Jób Příslloví
Pět svátečních svitků (<i>Chameš megilot</i>)	Rut Šir ha-širim Kohelet Ejcha Ester	Rút Píseň písni Kazatel Pláč Ester
	Dani'el Ezra Divrej ha-jamin	Daniel Ezdráš, Nehemjáš Letopisy

Tab. 4: Tradiční členění Spisů (*Ktuvim*).

Duchovní lyrika je ve Spisech zastoupena především Žalmy (z řec. *Psalmoi*; lat. *Psalmi*; hebr. *Tehilim* – „chvalozpěvy“), jež byly zpívány při bohoslužbách, často v doprovodu hudebních nástrojů. Většina ze sto padesáti žalmů je připsána Davidovi, nikoliv však ve smyslu autorství, nýbrž jako určení liturgické role pro davidovského krále.

Do souboru mudroslovných textů patří především kniha *Příslloví* (hebr. *Mišlej*; řec. *Paroimiai*; lat. *Proverbia*), spis ovlivněný vyspělým egyptským mudroslovím a tradičně připisovaný Šalomounovi proslulému svou moudrostí. Větší část knihy však prošla poměrně pozdní helénistickou recenzí. Do helénistického období spadají i knihy *Jób* (hebr. *Ijob*; řec. *Iób*; lat. *Iob*), fiktivní příběh trpícího muže zkoušeného ve víře, a *Kazatel* (hebr. *Kohelet*; řec. *Ekklesiastés*; lat. *Ecclesiastes*), nejskeptičtější biblický spis dovádějící otázku po smyslu lidského života až na samé dno víry.

Jedinečným dokladem hebrejské milostné poezie je *Píseň písni* (hebr. *Šir ha-širim*; řec. *Ásma*; lat. *Canticum*), soubor svatebních písni z různých dob, tradičně spojovaný s postavou Šalomouna. Do biblického kánonu byl přijat jen za cenu alegorizace, podle níž byl v židovském pojetí ženich ztotožněn s Hospodínem a nevěsta s lidem Izraele.⁷²

V židovské tradici jsou knihy *Kazatel* a *Píseň písni* součástí souboru Pěti svátečních svitků (hebr. *Chameš megilot*), který je liturgicky využíván o hlavních židovských svátcích. Text *Písně písni* se čte o Svátku nekvašených chlebů (*Pesach*) slaveném v jarním

⁷² V křesťanském pojetí *Písně písni* představoval ženich Krista a nevěsta církev.

měsíci *nisan* na paměť exodu Izraele z Egypta.⁷³ Kniha *Rút* (hebr. *Rut*) je přednášena o Svátku týdňů (*Šavu'ot*) v měsíci *sivan*,⁷⁴ *Kazatel* o Svátku stánků (*Sukot*), který je upomínkou na putování Izraele pouští a slaví se v podzimním měsíci *tišri*. Soubor žalozpěvů nazývaný *Pláč* (hebr. *Ejcha*; řec. *Thrénoi*; lat. *Lamentationes*) a tradičně připisovaný pro roku Jeremjášovi, je smuteční četbou pro výroční den dvojího zničení Jeruzalémského chrámu, který připadá na předvečer devátého dne měsíce *av* (*Tiša be-av*). Naproti tomu kniha *Ester* (řec. *Esther*; lat. *Esther*) je radostnou četbou k jarnímu Svátku losů (*Purim*), připomínajícímu svým průběhem karneval.

Utváření tradic hebrejské Bible⁷⁵

Počátky kritického studia jsou spojeny s dílem židovského filozofa **Barucha Spinozy** (1632–1677), který ve svém polemickém spise *Tractatus Theologico-Politicus* (1670)⁷⁶ jako jeden z prvních zpochybnil Mojžíšovo autorství Pentateuchu. Průkopníkem literárně kritického rozboru biblického textu, označovaného v 19. století jako dokumentová hypotéza, se stal zejména francouzský lékař **Jean Astruc** (1684–1766), který si povšiml zdvojení některých narativních celků Pentateuchu a spojil je se dvěma různými jmény, jež má Bůh v hebrejské Bibli – *Jahve* (v českých překladech „Hospodin“) a *Elohim* (v českých překladech „Bůh“). Podle Astruca šlo o dva memoáry – memoár A (v pozdějším badání *Elohista*) a memoár B (v pozdějším badání *Jehovista*), které prý Mojžíš spolu s dalšími látkami sestavil do čtyř sloupců, jež byly teprve další redakcí propojeny, avšak jejich paralelnost zůstala do jisté míry zachována.⁷⁷

Klasickou syntézu badání, soustředěného od počátku na rozdílná Boží jména, předložil koncem 19. století německý starozákonník **Julius Wellhausen** (1844–1918) v tzv. nové dokumentové hypotéze.⁷⁸ Podle ní byl Pentateuch a některé další biblické texty původně tvořeny čtyřmi rozdílnými okruhy pramenů, které se teprve postupně spojovaly, jak soubor rostl. Tzv. *Jahvista* (J – podle dominantního jména Jahve) pocházel z judského prostředí, kde vznikl asi v 10.–9. století př. n. l. Tzv. *Elohista* (E – podle dominantního jména Elohim) pocházel asi z 8. stol. př. n. l. a vznikl v efrajimském prostředí severního Izraele. Po pádu

73 Křesťané tento svátek po vnitřních úpravách převzali jako Velikonoce.

74 Obdoba křesťanských Letnic.

75 K vývoji badání a jeho teologických souvislostech viz nejnověji Petr Sláma, *Nové teologie Starého zákona a dějiny*, Praha: Vyšehrad 2013.

76 Baruch Spinoza, *Traktát theologicko-politický*, přel. Josef Hruša, Praha: Tribuna [1922].

77 Jean Astruc své názory publikoval anonymně v díle *Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Génèse. Avec des remarques qui appuient ou qui éclaircissent ces conjectures* (Bruxelles: s.n. 1753).

78 Srov. Julius Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin: s.n. 1883.

Samaří v roce 722 př. n. l. byly oba okruhy v Judsku spojeny do tzv. *Jehovisty* (JE). K těmto látkám přibyl později tzv. *Deuteronomista* (D), jehož kořeny spadají do doby Jóšijášovy náboženské reformy kolem roku 622 př. n. l. a jehož prorocky orientovaný vliv se uplatňoval ještě po babylónském exilu (586–538 př. n. l.). Nejmladší, poexilní okruh tvořil tzv. *Kněžský kodex* (P – z něm. *Priesterkodex*) uzavírající kolem roku 400 př. n. l. vznik Pentateuchu. Přestože základní výkladové schéma Wellhausenova pojetí bylo zvláště ve druhé polovině 20. století hojně kritizováno jako příliš mechanické, znamenala jeho hypotéza zásadní průlom v dějinách kritického bádání. Klíčová námitka, že Wellhausen pracuje s představou již písemně fixovaných dokumentů, vedla k rozvoji bádání o ústní tradici, které ukázalo, že řada biblických tradic měla poměrně dlouhou dobu pouze orální podobu.

Do diskuse o vzniku Pentateuchu ve čtyřicátých letech 20. století významně zasáhl německý starozákoník **Martin Noth** (1902–1968), který rozpracoval koncept „deuteronomistických dějin“ (*Deuteronomistisches Geschichtswerk* [DtrG]).⁷⁹ Tímto termínem označil rozsáhlý dějpravý epos zahrnující celé Přední proroky (*Jz, Sd, 1Sm, 2 Sm, 1Kr, 2 Kr*) a čerpající svou teologickou inspiraci právě z *Deuteronomia*. Jeho vznik kladl až do exilního období (6. století př. n. l.). V roce 1968 americký biblista **Frank Moore Cross** (1921–2012) rozlišil v deuteronomistických dějinách dvě vrstvy – starší, spadající do konce 7. století př. n. l. (Dtr1), a mladší, utvářenou až v exilním období (Dtr2).⁸⁰

Na konci 20. století vstoupil do neutuchající „wellhausenovské“ diskuse o Pentateuchu **Erhard Blum** (nar. 1950), který dospěl k závěru, že je Pentateuch výsledkem dvou kompozičních vrstev. První z nich nazval deuteronomistickou kompoziční vrstvou (K^D) a datoval ji na začátek poexilního období (konec 6. století př. n. l.). Druhou, kterou nazval kněžskou kompoziční vrstvou (K^P), považuje za mladší.⁸¹ Novější práce přes všechny modifikace ve směs zachovávají koncept deuteronomistické a kněžské vrstvy Pentateuchu. Dekompoziční kritika je zaměřena spíše na starší „wellhausenovské vrstvy“, zvláště Jahvistu.⁸²

79 Martin Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien. Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im Alten Testament*, Halle: Niemeyer 1943.

80 Frank Moore Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic. Essays in the History of the Religion of Israel*, Cambridge – London: Harvard University Press 1973, 274–288.

81 Erhard Blum, *Studien zur Komposition des Pentateuchs*, Berlin – New York: Walter de Gruyter 1990.

82 Srov. např. Thomas B. Dozeman – Konrad Schmid (eds.), *A Farewell to the Yahwist? The Composition of the Pentateuch in Recent European Interpretation*, (Society of Biblical Literature, Symposium Series 34), Leiden – Boston: E. J. Brill 2006.

Proces kanonizace hebrejské Bible

V moderním bádání se svého času objevil názor, že byl kánon hebrejské Bible ustaven na konci 1. století n. l. v městečku **Javne** (řec. Jamnia) ležícím v přímořské rovině Palestiny, kde po pádu Jeruzaléma v roce 70 n. l. založil Jochanan ben Zakaj novou rabínskou školu. I když jsou k Javne dochovány v Mišně sporé zmínky o diskusích, zda knihy *Kazatel* a *Píseň písní* „neznečišťují ruce“ (*m.Jadajim* 3,5),⁸³ které svědčí o řešení kanonických otázek, současně je z nich zřejmé, že proces kanonizace, jehož kořeny lze hledat už v perském období,⁸⁴ nebyl ještě ukončen. Původní jádro kánonu zřejmě představoval dvojčlenný soubor „Zákona a Proroků“, který dokládají zmínky v židovských i křesťanských pramenech sahajících od 2. století př. n. l. až do 1. století n. l. (*Sír* 1,1,3; *2Mak* 15,9; *Mt* 5,17; 7,12; 11,13; 22,40). Základem trojího členění kánonu byl patrně soubor „Zákona, Proroků a Žalmů“, jak to naznačuje evangelista Lukáš v první polovině 2. století n. l. (*L* 24,44).

Zvýšená pozornost věnovaná biblickému textu byla vyvolána obdobnou událostí jako před půl tisíciletím – zničením Jeruzalémského chrámu po neúspěšném protiřímském povstání v roce 70 n. l. V členění hebrejské Bible na Zákon (*Tora*), Proroky (*Nevi'im*) a Spisy (*Ktuvim*) spatřovali Židé symbolickou analogii s rozvržením Jeruzalémského chrámu na velesvatyni (*kodeš ha-kodašim*), chrámovou loď (*hejchal*) a předsíň (*ulam*) (srov. tab. 1). Těžištěm židovského společenství se tak místo Chrámu natrvalo stala Bible, ať už v synagogálním kultu nebo exegetickém rozvíjení.

83 Překlad uvedené pasáže viz Petr Sláma, *Tanu rabanan. Antologie rabínské literatury*, (Světová náboženství), Praha: Vyšehrad 2010, 221–222.

84 K širšímu kontextu židovské písařské kultury a kanonizace hebrejské Bible viz např. Karel van der Toorn, *Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible*, Cambridge – London: Harvard University Press 2007.

Obr. 2. Synagogální čtení ze svitku Tóry. Chlapec poprvé předčítající z rozvinutého svitku Tóry (*Sefer Tora*) při obřadu *bar micva*, kterým je ve třinácti letech uváděn mezi dospělé. Na hlavě má čepičku (*kippa*) a kolem ramen modlitební plášť (*talit*). Rabin drží ukazovátko ve tvaru ruky (*jad*), které umožňuje sledování textu, aniž by se předčítající přímo dotýkal pergamentu. Zdroj: Nicholas de Lange, *Svět Židů. Kulturní atlas*, Praha: Knižní klub 1996, 87.

Péče o hebrejský text Bible se soustředila především na ustálení souhláskového znění, jež proběhlo nejdříve počátkem 2. století n. l. Přibližně do dnešní podoby uvedli hebrejský text Bible středověcí **masoreti** (z hebr. *masora* – „tradice, podání“) kodifikující pomocí systému bodů (punktace) výslovnost samohlásek, kterou hebrejšтина původně nezapisovala. Rozsáhlejší masoretské texty Bible pocházejí až z 10. a 11. století (*Allepský kodex* z roku 930, *Leningradský kodex* z roku 1008). Objevy biblických textů rukopisů v kumránských jeskyních u Mrtvého moře, které spadají ještě do předmasoretského období a představují dnes vůbec nejstarší biblické rukopisy, však ukázaly poměrně malé odchylky.⁸⁵

Vedle hebrejského kánonu ovlivnily dnešní podobu Bible i některé **překlady**. Vzhledem k tomu, že Židé byli po návratu z babylonského exilu vystaveni působení aramejštiny, kterou Peršané zavedli jako úřední jazyk Perské říše, klesala v samotné Palestině znalost hebrejštiny, jež posléze zůstala pouze bohoslužebným jazykem. Snad již od 1. století př. n. l. byly proto pořizovány aramejské překlady biblických knih nazývané *targumy*. K nejznámějším patřily *targumy Onkelos* a *Jonatan*.

85 Blíže viz *Rukopisy od Mrtvého moře. Hebrejsko-česky*, (Knihovna antické tradice 4), Praha: Oikúmené 2007 (přel. Stanislav Segert, Robert Řehák a Šárka Bažantová).

Podstatně významnější byl však řecký překlad Bible, jehož jádro, spočívající v Tóře, bylo zřejmě pořízeno již ve 3. století př. n. l. pro potřeby židovského obyvatelstva Alexandrie, které mluvilo helénistickou řečtinou. Podle legendy, zachované zejména v apokryfním *Aristeově listu* (301–316),⁸⁶ byl překlad proveden pod patronací egyptského krále Ptolemaia II. Filadelfa (285–247 př. n. l.) v 72 dnech 72 židovskými učiteli. Z toho důvodu je řecký kánon, jehož celkový překlad byl dokončen patrně až v 1. století př. n. l., nazýván **Septuaginta** (lat. „sedmdesát“) a značen LXX. Oproti hebrejskému kánonu v masoretské verzi do něj bylo zařazeno více spisů.

Přestože byla Septuaginta vytvořena pro potřeby Židů, nejvíce ji rozšířili křesťané, kteří ve své většině jedině jejím prostřednictvím byli schopni vnímat biblický text. Hebrejský a řecký kánon proto určují základní podoby dnešních biblí. Zatímco židovské bible důsledně vycházejí z hebrejského kánonu v masoretském znění, křesťané navazují širším pojetím Starého zákona na řecký kánon.⁸⁷

Talmud

Výkladová tradice judaismu vyšla především z **hnutí farizeů**, jež dosáhlo svého počátečního vrcholu v díle učenců Hilela a Šamaje, žijících přibližně kolem přelomu letopočtu. Po pádu Jeruzaléma a zničení Jeruzalémského chrámu v roce 70 n. l. byli farizeové jedinou stranou, která byla sto – vzhledem ke svému napojení na síť synagog – zajistit kontinuitu židovství v podmínkách rozptýlení (diaspory) a narůstajícího římského tlaku.⁸⁸

Výklad Bible se v této době soustředil především na další rozvíjení ústních komentářů Pentateuchu, které měly přiblížit tradiční text současným podmínkám. Farizeové

86 Viz „Aristeův list“, přel. Jiří Farský, in: Zdeněk Soušek (ed.), *Knihy tajemství a moudrosti. Mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy I*, Praha: Vyšehrad 1995, 19–77.

87 Protestantské církve opírající se od počátku o hebrejské znění Starého zákona plně respektují rozsah hebrejského kánonu. Knihy, které nebyly zahrnuty do hebrejského kánonu, avšak jsou součástí Septuaginty, proto označují jako apokryfy, přičemž knihy, které neobsahuje ani hebrejský ani řecký kánon, označují jako pseudepigrapha. Naproti tomu katolická církev vychází z řeckého kánonu a za kanonické tak považuje i ty knihy, které protestanté označují jako apokryfní. Od Tridentského koncilu (1546) však rozlišuje mezi knihami protokanonickými (prvokanonickými), obsaženými v hebrejském i řeckém kánonu, a knihami deuterokanonickými (druhokanonickými), obsaženými pouze v Septuagintě. Jako apokryfní pak označuje knihy, jež nebyly zařazeny do žádného z obou původně židovských kánonů. Význam starozákonního apokryfu je tedy v katolicismu a protestantismu odlišný. K deuterokanonickým spisům, které činí rozsah katolické Bible větší než protestantské, patří knihy *Tóbit (Tobijáš)*, *Júdit*, *přídavky ke knize Ester*, *Knihy Moudrosti*, mudroslovný spis Ježíše ben Síracha (*Sírachovec*, lat. *Ecclesiasticus*), *knihy Báruk*, *Jeremjášův list*, *přídavky ke knize Daniel* a *První a Druhá kniha Makabejská*.

88 Zevrubnější údaje k vývoji farizejství a rabínského judaismu poskytují např. Peter Schäfer, *Dějiny Židů v antice. Od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, Praha: Vyšehrad 2003; Günter Stemberger, *Klasičké židovství. Kultura a historie rabínské doby*, (Světová náboženství), Praha: Vyšehrad 2011.

proto začali rozlišovat mezi písemnou tórou (hebr. *tora še-bi-čtav*) a ústní tórou (hebr. *tora še-be-al*). Zatímco ústní soubor komentářů věnovaných zejména zákonným ustanovením Tóry se nazýval *halacha* (hebr. „chození, kráčení“), komentáře věnované všem zbývajícím částem Tóry se označovaly jako *agada* (aram. „vyprávění; hebr. *hagada*).

Základní předpoklady k písemnému zachycení obou proudů vytvořil zřejmě již rabi⁸⁹ Akiva ben Josef (asi 50–135 n. l.) působící v Bnej Brak nedaleko dnešního Tel Avivu. Po Bar Kochbově protirímském povstání (132–135 n. l.), jehož se rabi Akiva aktivně účastnil a na jehož konci zahynul mučednickou smrtí, tento úkol v plné míře připadl až škole v galilejském městě Uša, v jejímž čele stanul rabi Šim'on ben Gamaliel. Za horšících se podmínek se centra rabínské vzdělanosti definitivně přesunula z Judska do Galileje. Kolem roku 200 n. l. utřídil a sepsal dosavadní výkladové tradice syn Šim'ona ben Gamaliela, rabi Jehuda ha-Nasi (asi 135–220 n. l.) působící v galilejském Bet Še'arim. Jeho rozsáhlá halachická kompilace, jež zásadně ovlivnila další vývoj judaismu, se nazývá **Mišna** (hebr. „učení, opakování“). Šest tradičních rabínských generací, které se v prvních dvou stoletích n. l. podílely na utváření výkladových tradic směřujících k Mišně, se označuje jako **tanaité** (aram. *tana'im* – „učitelé“).

Mišna je sepsána pobiblickou hebrejštinou s četnými aramejskými vlivy. Tematicky se dělí do šesti oddílů (hebr. *seđarim*), členěných dále na různý počet traktátů (tab. 5).

Zera'im	Semena	předpisy o zemědělství
Mo'ed	Svátek	ustanovení o šabatu, svátcích a půstech
Našim	Ženy	ustanovení o manželství
Nezikin	Škody	civilní a trestní právo
Kodašim	Posvátné	předpisy o obětech a chrámové službě
Toharot	Čistoty	předpisy o rituální čistotě a nečistotě

Tab. 5: Přehled oddílů Mišny.

Mišna se stala základem dalšího židovského života. Jejím výkladovým rozvíjením se zabývali **amoraité** (aram. *amora'im* – „vykladači“), generace učenců, které působily v Palestině a Babylonii. Zatímco hlavními palestinskými středisky byla města jako Kaisareia, Tiberias, Sepforis a Uša, v Babylonii, kde panovaly podstatně příznivější podmínky, patřila k nejvýznamnějším centrům města Súra, Nehardea a Pumbedita.

Z činnosti amoraitů postupně krystalizovaly dva aramejské soubory zvané **Gemara** (aram. „učení podle tradice“). Koncem 5. století n. l. vznikl spojením Mišny a palestinské gemary **Jeruzalémský talmud** (hebr. *Talmud Jerušalmi*), který je vzhledem k obtížnějším podmínkám v Palestině méně obsáhlý a systematický. Až na přelomu 6. a 7. století n. l. byl

⁸⁹ *Rabi* (hebr. „můj učitel, můj mistr“), jež se stalo zdrojem obecného pojmenování rabinů (hebr. *ha-rav* – „učitel, mistr“), původně označovalo učence, kteří obdrželi oprávnění k vyučování obřadem ordinance (hebr. *smicha*). Nejvýznamnějším rabinům, jejichž vliv měl univerzální dosah, se dostalo čestného titulu *raban* (hebr. „náš učitel, náš mistr“).

ukončen podstatně významnější **Babylonský talmud** (hebr. *Talmud Bavli*), který vznikl spojením Mišny a babylonské gemary. O jeho písemné zachycení se mimořádně zasloužil rabi Aši (352–427 n. l.), v jeho díle však ještě pokračovaly dvě rabínské generace savoriatů (aram. *savora'im* – „myslitelé, badatelé“) a částečně i gaonů (hebr. *ga'on* – „slovutný [titul představeného talmudické akademie v Babylonii]“).⁹⁰

Spolu s Biblií se stal Talmud (hebr. „učení, nauka, studium“)⁹¹ jedním ze základů židovské kultury a náboženství (obr. 3). Jeho výkladové rozvíjení, rámované takovými postavami, jako byli Raši (1040–1105)⁹² nebo Josef Karo (1488–1575),⁹³ vytvořilo osu, kolem níž se utvářejí halachická studia až do současnosti.

90 Detailní uvedení do studia Talmudu a souvisejících otázek nabízí např. Günter Stemberger, *Talmud a midraš. Úvod do rabínské literatury*, (Světová náboženství), Praha: Vyšehrad 2011; viz též Charlotte Elisheva Fonrobert – Martin S. Jaffee (eds.), *The Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature*, Cambridge – New York: Cambridge University Press 2007.

91 V úplnosti je do češtiny přeložen jediný talmudický traktát. Viz *Pirkej avot – Výroky otců. Traktát Babylónského talmudu s paralelním českým překladem a komentářem*, (Texty 1), Praha: Sefer 1994 (přel. Bedřich Nosek); srov. též Petr Sláma, *Tanu rabanan. Antologie rabínské literatury*, (Světová náboženství), Praha: Vyšehrad 2010.

92 Srov. Pavel Sládek, *Raši (1040–1105). Vznik biblického komentáře ve frankoporýnských židovských centrech*, (Judaica 6), Praha: Academia 2012.

93 Dílo Josefa Kara, *Šulchan aruch* (Prostřený stůl), se často považuje za poslední halachické kompendium, které oslovilo jak sefardské, tak aškenázské Židy; zvláště poté, co je pro potřeby Aškenázů adaptoval krakovský rabín Moše Iserles (1525–1572) v díle *Mapa* (Ubrus).

הקרא עומר פרק שלישי מגילה

1 **כה**

2 **הקרא עומר**

3 **פרק שלישי מגילה**

4 **הקרא עומר**

5 **הקרא עומר**

6 **הקרא עומר**

7 **הקרא עומר**

8 **הקרא עומר**

9 **הקרא עומר**

10 **הקרא עומר**

11 **הקרא עומר**

12 **הקרא עומר**

13 **הקרא עומר**

14 **הקרא עומר**

15 **הקרא עומר**

16 **הקרא עומר**

17 **הקרא עומר**

18 **הקרא עומר**

19 **הקרא עומר**

20 **הקרא עומר**

21 **הקרא עומר**

22 **הקרא עומר**

23 **הקרא עומר**

24 **הקרא עומר**

25 **הקרא עומר**

26 **הקרא עומר**

27 **הקרא עומר**

28 **הקרא עומר**

29 **הקרא עומר**

30 **הקרא עומר**

31 **הקרא עומר**

32 **הקרא עומר**

33 **הקרא עומר**

34 **הקרא עומר**

35 **הקרא עומר**

36 **הקרא עומר**

37 **הקרא עומר**

38 **הקרא עומר**

39 **הקרא עומר**

40 **הקרא עומר**

41 **הקרא עומר**

42 **הקרא עומר**

43 **הקרא עומר**

44 **הקרא עומר**

45 **הקרא עומר**

46 **הקרא עומר**

47 **הקרא עומר**

48 **הקרא עומר**

49 **הקרא עומר**

50 **הקרא עומר**

51 **הקרא עומר**

52 **הקרא עומר**

53 **הקרא עומר**

54 **הקרא עומר**

55 **הקרא עומר**

56 **הקרא עומר**

57 **הקרא עומר**

58 **הקרא עומר**

59 **הקרא עומר**

60 **הקרא עומר**

61 **הקרא עומר**

62 **הקרא עומר**

63 **הקרא עומר**

64 **הקרא עומר**

65 **הקרא עומר**

66 **הקרא עומר**

67 **הקרא עומר**

68 **הקרא עומר**

69 **הקרא עומר**

70 **הקרא עומר**

71 **הקרא עומר**

72 **הקרא עומר**

73 **הקרא עומר**

74 **הקרא עומר**

75 **הקרא עומר**

76 **הקרא עומר**

77 **הקרא עומר**

78 **הקרא עומר**

79 **הקרא עומר**

80 **הקרא עומר**

81 **הקרא עומר**

82 **הקרא עומר**

83 **הקרא עומר**

84 **הקרא עומר**

85 **הקרא עומר**

86 **הקרא עומר**

87 **הקרא עומר**

88 **הקרא עומר**

89 **הקרא עומר**

90 **הקרא עומר**

91 **הקרא עומר**

92 **הקרא עומר**

93 **הקרא עומר**

94 **הקרא עומר**

95 **הקרא עומר**

96 **הקרא עומר**

97 **הקרא עומר**

98 **הקרא עומר**

99 **הקרא עומר**

100 **הקרא עומר**

Obr. 3: Stránka Talmudu (Megila 25a). Popis: (1) Číslo folia. Talmud není stránkovaný, nýbrž foliován a příslušné stránky jsou označeny číslem folia a písmeny „a“ nebo „b“ (zde se jedná a folio 25a). (2) Název traktátu, číslo a název kapitoly (zde Megila, třetí kapitola, Ha-kore omed). (3) Vlastní text Talmudu. (4) Označení textu Gemary zkratkou Gm (4a) a textu Mišny zkratkou Matni (4b). (5) Rašiho komentář. (6) Tosafot. Zdroj: Bedřich Nosek, „Talmud“, in: Helena Pavlincová – Břetislav Horyna (eds.), *Judaismus, křesťanství, islám*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2003, 202–204: 203.

